

דליה מרקס

פזמו

שבת שירה

מעולם לא למדתי ספרדית באופן מסודר אבל את הצליל של השפה ואת המבטא הקופצני שלה אני אוהבת. מאז פגשתי את בן זוגי (הארגנטיני במקורו), לימוד הספרדית נהיה להכרח כי הוריו אינם מבינים אנגלית או עברית. המורים שלי לספרדית (מלבד בן זוגי), מורים של ממש, היו השירים. כל המבנים הדקדוקיים הבסיסיים והטיית הפעלים, וכך גם אוצר המילים הראשוני שלי, את כל אלה למדתי משירים בספרדית ששמעתי ושיננתי. ב-Gracias a la vida (תודה על החיים) לימדה אותי מרסדס סוסה להתבטא בלשון עבר, ובשירי הטנגו הלוהטים שלו לימד אותי קרלוס גרדל ביטויים חיוניים בספרדית ארגנטינית.

יש משהו בשירה שמאפשר למידה ועומק מסוג אחר, למידה שאינה נקנית במאמץ אינטלקטואלי אלא נספגת בטבעיות ובנועם. השירה מלמדת ומעבירה ידע ומידע מתוך נועם ושמחה. השירה יכולה להיות מזוור וצורי לרגשות מרים ולהיכנס ללב כואב ולרפאו לא פחות מהסברים וטיעונים לוגיים הבנויים לתלפיות. מחקרים מאשרים את סגולותיה המרפאות של השירה ושל המוזיקה בכלל, בין היתר ללוקים במחלת האלצהיימר. "במה להמתיק ימים", שואל נתן זך, ועונה "אם לא בשירים"⁸⁷.

עבודה שבשמחה ובטוב לבב

התלמוד שואל: "איזו היא עבודה שבשמחה ובטוב לבב?" ועונה: "הוי אומר: זוהי שירה" (בבלי ערכין יא, ע"א). אני שייכת לדור של תלמידים ותלמידות שנאלצו ללמוד על-פה פרקי תנ"ך. היטב התלוננו על חוסר הטעם שבדבר אבל בדיעבד ברור לי שמאמצי השינון היו כדאיים. חברותיי ואני נהגנו לצרף לפרקים אלה מנגינות, וכך הלימוד של אותם פרקי התנ"ך נהיה לא רק נעים יותר אלא גם קל יותר. ומעבר לנועם הלימוד, המנגינות שהצמדנו לטקסטים עוררו את המוזיקליות הטמונה בהם. לעתים צר לי שילדיי לא התבקשו לשנן על-פה פסקאות נבחרות.

התורה נקראת בטעמים מיוחדים וכך גם פרקי הנביאים שקוראים כהפטרות, וגם למגילות טעמים משלהן, טעם שמח למגילת אסתר, עצוב לאיכה וחגיגי לרות, שיר השירים וקהלת. הקריאה בטעמים נועדה גם לסייע בזיכרון הטקסט, וכך גם מסורות לזכור משניות ותהלים בנעימה. כשקוראים בכתבי הקודש בטעמים הם הופכים לשירה הנכנסת ללב בדרכים מיוחדות.

בתלמוד מסופר על שש
שבועות שהשביע הקב"ה
את ישראל. האחרונה
שבהן היא: "ושלא יגלו
את הסוד לנכרים" (בבלי
כתובות קיא, ע"א). אחד
הפירושים שרש"י מביא
כאן הוא שמדובר ב"סוד
טעמי המקרא". הטקסט
של התורה גלוי לכול,
אולם לפי פירוש זה הדרך
שבה מבצעים אותו בבית
הכנסת ורזיקה סמויים מן
האוזן.

בחודש שבט קוראים בבתי הכנסת את פרשת "בשלח", השבת שבה קוראים את הפרשה נקראת "שבת שירה". שמה ניתן לה משתי שירות גדולות שנקראות בה. הראשונה היא שירת הים. מכל אירועי הפרשה המפעימים, דווקא שירת הים העניקה את השם לשבת מיוחדת זו. מדרש מעניין מסביר את הייחוד של שירת הים, שירת ההלל שנאמרה אחרי הצלתם של בני ישראל מצבא פרעה הדולק אחריהם:

מיום שברא הקדוש ברוך הוא את העולם ועד שעמדו ישראל על הים, לא מצינו [=מצאנו] אדם שאמר שירה להקב"ה אלא ישראל.
ברא אדם הראשון, ולא אמר שירה.
הציל אברהם מכבשן האש ומן המלכים, ולא אמר שירה.
וכן יצחק מן המאכלת, ולא אמר שירה.
וכן יעקב מן המלאך ומן עשו ומן אנשי שכם, ולא אמר שירה.
כיון [=כאשר] שבאו ישראל לים ונקרע להם, מיד אמרו שירה לפני הקדוש ברוך הוא, שנאמר: "אָז יָשִׁיר מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל".
[...] אמר הקדוש ברוך הוא לאלו הייתי מצפה.
(שמות רבה בשלח, כג)

אחר המנהגים שנקשרו בשבת שירה הוא מתן מזון לציפורים. הסברים רבים ניתנו למנהג זה (שזכה גם להתנגדויות), ולפי אחד מהם – שבת שירה הוא זמן מתאים להודות לבעלי הכנף על שירתם.

לפי המדרש הזה בני ישראל היו הראשונים שאמרו שירה לפני האל. לא אדם הראשון ואף לא שלושת האבות או ארבע האמהות שרו לבוראם כשניצלו מסכנות קשות. היו אלה בני ישראל, העבדים שיצאו לחופשי, שהגיבו כאחד (לפי המדרש הזה) לנס שנעשה להם, ו"מיד אמרו שירה". השירה הספונטנית והציבורית הזאת קראה בשם לאותה שבת שבה קוראים את פרשת בשלח ובה שירת הים.

שירת הים נקראת גם בשביעי של פסח. במועד זה שרים אותה לזכר מעבר ים סוף, שהתקיים לפי המסורת בימים ההם, בזמן הזה, שבעה ימים לאחר יציאת מצרים. השירה בבית הכנסת כיום היא הד לשירתם של בני ישראל שנגאלו ממצרים. למעשה, שירת הים מופיעה בחפילת השחרית לכל יום במסגרת פסוקי דזמרא. כך מונכח הנס הגדול והמכונן של בקיעת ים סוף וגאולתם של בני ישראל בחיי היומיום.

השירה השנייה הנאמרת בשבת שירה לקוחה מההפטרה, והיא שירת דבורה הנביאה בעקבות הניצחון שהובילה על צבא סיסרא. כמו משה ומרים בשירת הים, שרה דבורה בשירה לאלוהי ישראל: "שָׁמְעוּ מַלְכִים הָאֲזִינוּ רִזְנִים אֲנֹכִי לֵה' אֲנֹכִי אֲשִׁירָה אֲזַמֵּר לֵה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (שופטים ה, ג). גם שיר זה הוא שיר ניצחון, רווחה ואמונה. לשירה הכוח לפתוח שערים שטקסט כתוב ונקרא כפרוזה אינו יכול לבוא בהם. השירה נכנסת היישר אל הלב ללא כל מעצורי ההיגיון והשכל. שירת דבורה מדגימה זאת מצוין. סיפור ניצחון דבורה וברק על צבא סיסרא מופיע בלשון סיפורית בפרק ד' בשופטים, ומיד אחריו, בפרק ה', מתוארים אותם אירועים אבל בלשון שירית, ולשון זו מקנה לטקסט אופי אחר, חגיגי ונשגב יותר.

נשים שרות

שתי השירות בשבת שירה – שירת הים הנאמרת בפרשה ושירת דבורה הנאמרת בהפטרה – קשורות בנשים. היו שסברו שאת רוב השירות המקראיות חיברו נשים. לענייננו חשוב הדבר במיוחד, מפני שכיום יש הסבורים ששמיעת קולה של אישה שרה הוא מעשה לא צנוע, ויש אף המנסים למנוע מנשים לשיר בציבור. האוסרים על שירת נשים מתבססים על פרשנות קיצונית המוציאה מהקשר את דברי האמורא שמואל: "קול באשה ערווה" (ברכות כד, ע"א), שנאמרו בהקשר של התנאים שבהם אין לקרוא קריאת שמע, שכן קריאה זו דורשת ריכוז וכוונה.

כתגובה לטענה נגד שמיעת קולן של נשים שרות, נזכיר את הנשים השרות הגדולות שלנו, מרים ודבורה, ונחזור על דבריו של האהוב משיר השירים הקורא לאהובתו, ואומר לה: "היִשְׁבֶּת בְּגַגְנִים, חֲבָרִים מְקֻשְׁבִּים לְקוֹלְךָ, הַשְּׁמִיעֵנִי!" (שיר השירים ה, ג). כשנשים אורתודוקסיות ישראליות הקימו בשנת 1998 פורום נשים דתיות, הן קראו לו "קולך" – השם נגזר מהפסוק הזה משיר השירים, המזמין את "היושבת בגנים" להשמיע את קולה.⁸⁸

שירה עברית-ישראלית

שירה היא חלק חשוב ממסורות ישראל בכל הזמנים ובכל העדות, החל בקטעי השירה בתנ"ך, שירת הלוויים בבית המקדש, הפיוט הארץ-ישראלי ומסורת שירת הפיוטים והבקשות, וכלה בימינו אנו. על איכותה המיוחדת של השירה אמר רבי נחמן מברסלב: "דמעות – פותחות שערים; זמרה – מפילה חומות". ואכן, כאשר אנשים שרים ביחד הם מוצאים שיש ביניהם אחדות לבבות מיוחדת. תכונה זו של השירה מביאה אותנו אל השירה העברית-ישראלית בימינו. החלוצים שעזבו את העולם המסורתי ובזו לגילויים רבים שלו, המשיכו בשירה בצוותא. גם אם התכנים של השירה בציבור בעבר כמו זו היום, אינם דתיים קלסיים, יש בהם ממד קהילתי מלכד, המזכיר את חיי בית הכנסת, ולא פחות מכך, אף ממד רליגיוזי מובהק, שעניינו התחברות לנעלה ולנשגב. נעמי שמר מצוטטת כמי שאמרה:

אנשים אוהבים את השירה בציבור. הם אוהבים לשיר בכלל, אנשים אוהבים לרקוד ביחד ולשיר ביחד. אנו ציבור קטן ומשפחתי, שבא בעצם מבית הכנסת, כאילו זרק את בית הכנסת אבל סוחב אותו על גבו. אנחנו בעצם קהילה, עדה, אנו בעצם מחפשים את היחידות, מחפשים אולי כדי להתחזק, אולי כדי להתבטא, להתגונן מפני כל המוראות שעוברים עלינו. זו דרך הביטוי הטבעית שלנו, זה העור שלנו, את לא יכולה להפריד את זה מהגוף.⁸⁹

שמר מתארת את השירה בציבור כדבר טבעי, כמעט צורך ביולוגי. החילונים יצאו מבית הכנסת אבל החלל שהוא הותיר בהם חייב להתמלא. השירה בצוותא מבטאת צרכים רוחניים ולאומיים חיוניים, והיא ביטוי של מה שהיא מכנה "היחידות" (והיום יש המכנים "בִּיחָדָנְס").

מדרש "שירו" / הרבה תמר דבדבני

"אָז יִשְׁרֵי מִשֶּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת
לֵה' וַיֹּאמְרוּ לְאָמֵר: אֲשִׁירָה לֵה' כִּי גָאָה גָאָה"
(שמות טו, א)

"וַיִּשְׁקַח מִרְיָם הַנְּבִיאָה אַחֶות אֶהְרֹן אֶת הַחֹף
בְּיָדָהּ, וַתִּצְאֶן כָּל הַנְּשִׂיִם אַחֲרֶיהָ בְּחֹפִים
וּבְמַחְלֹת. וַתִּעַן לָהֶם מִרְיָם: שִׁירוּ לֵה' כִּי גָאָה
גָאָה, סוּס וָרֶכֶב וָרָמָה בְּיָם" (שמות טו, כ-כא)

על שום מה נאמר "וַתִּעַן לָהֶם מִרְיָם"?
שהרי כבר בקעה השירה מפי משה, שנאמר
"אֲשִׁירָה לֵה' כִּי גָאָה גָאָה"?

אלא שמרים ידעה שירה שמשה לא ידע.
מהו שירו של משה?

"אֲשִׁירָה לֵה'" היא שירת היחיד הבודד, שאינה
מצטרפת לכלל מקהלת קולות וניגונים.

ביקש משה להוציא את הקול מתוך ליבו של
כל אחד ואחד ולגאול את שירו.

אבל שירת הגאולה לא הייתה עדיין שלמה.
ומהי שירתה של מרים? "שירו לה'", לשון
רבים היא.

למדה מרים: "אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דָּבַר ה' אֶל
כָּל קְהֵלְכֶם בְּהָר מִתּוֹף הָאֵשׁ הָעֹנֵן וְהַעֲרֹפֶל, קוֹל
גָּדוֹל וְלֹא יָסָף" (דברים ה, יח).

"קול גדול" על שום מה?

על שום שהוא מכיל בתוכו ריבי רבבות קולות,
מבטאים, לשונות וצלילים.

שהקול קול אלוהים והצלם צלם אלוהים
- מורכב מכל בני האנוש, על פרצופיהם

ודעותיהם השונים.

על כן קראה "שירו לה' כִּי גָאָה גָאָה" - שהיא
מאספת ומצרפת כל הקולות כולם, ומחברת את
"אֲשִׁירָה" האישי לשירה משותפת ורבת פנים.

אמרה להם מרים: "שירו לה'" והזכירו

לעצמכם את צלם אלהים אשר בכם, מורכב

משבעים פנים ומשבעים לשון ומשבעים

ניגונים. "שירו לה' בְּרָכוּ שְׁמוֹ" (תהלים צו,

ב): בשעה שאתם שרים לו, אתם מברכים את

שמו.⁹⁰

שירי הזמר עומדים בזיקות מעניינות ועשירות
עם התכנים היהודיים, לפחות בארבעה חיבורים
וקישורים:

א. מוזיקה יהודית מסורתית עם מילים חדשות:
כך הלחן שחיבר שלום חריטונוב מחסידות חב"ד
לפיוט "כי הנה כחומר ביד היוצר", ששרים ביום
הכיפורים, קיבל מילים חדשות בשיר ערש ציוני
שנכתב בתקופת מאורעות תרפ"ט, "שכב בני"
של עמנואל הרוסי. זה גם זה מבטאים כמיהה
ואמונה.

ב. מוזיקה חדשה לטקסטים מסורתיים: כאלה היו
לדוגמה הלחנים שחברו לכבוד פסטיבלי הזמר
החסידי, שהתקיים בשנים 1969-1992. הלחנים
הללו נתנו לחן עדכני של טקסטים. דוגמה
מוכרת היא הלחן של נורית הירש ל"עושה שלום
במרומיו" הלקוח מתפילת הקדיש. חלק מפסוקי
התפילה שהולחנו ביטאו גישה מורכבת כלפי
העולם האמוני שהם מבטאים. דוגמה נוספת היא
הלחן שחיבר יאיר רוזנבלום לפיוט "ונתנה תוקף",
(ראו עמ' 20-24) השם את האדם ושבריריות
חיו במרכז ומשמיט את החלק העיקרי המדבר
על נצחיותו של האל. כיום נכתבות יצירות רבות
ממזרח וממערב לטקסטים מן התפילה.

ג. הלחנה של שירה עברית "חילונית" בעלת זיקה
לנשגב: כאן מדובר בשירים חילוניים לכאורה,
שמבחינת תוכנם הם תפילות הצופנות יחס
עמוק לנשגב. לדוגמה "שירי סוף הדרך" של לאה
גולדברג, שזכו לכמה לחנים, הידוע שבהם הוא זה
של שם-טוב לוי.

ד. הלחנה של שירים חדשים המערערים על
ההבחנה בין שיר ובין תפילה: תפילת "מודה
אני" הנאמרת עם היקיצה זכתה לשלל עיבודים
מודרניים, בהם של עמיר בניון ומאיר אריאל.

היוצר והזמר קובי אוז כתב:

בשנים האחרונות השריתי את נפשי במרינדה חמימה של יהדות, והתוצאה "מזמורי נבוכים", ערב הכולל שירים דנדשים שנעים באיזור הערפילי שאינו "דתי" ואינו "חילוני" [...] לא מדובר במשהו רוחניסטי, נאיביסטי או קבליסטי, כי אם בשירים עבריים השולחים חיוך לחז"לינו המבריקים.⁹¹

דוגמה לשיר תפילה חדש שהפך כמעט קאנוני היא שירו של יוסי גיספאן, "כשהלב בוכה".

בשנים האחרונות אנו רואים נכונות גדולה יותר להתמודדות עם טקסטים מקודשים, קריאתם מחדש ושירתם, ואף כתיבה והלחנה של שירים מקודשים. ומי ייתן, שנזכה להרבות שירה בעולמנו. שכן כבר אמרו חכמינו ז"ל: "כל האומר שירה בעולם הזה, זוכה ואומרה לעולם הבא" (בבלי סנהדרין צא, ע"ב).

כשמרים שרה / אסתר שקלים

"וַפָּעוּ לָהֶם מְרָקִים: שִׁירֵי
לה' כִּי גָאָה גָאָה" (שמות,
טו, כא)

"כשנתן הקדוש ברוך הוא
את התורה עוף לא פרח,
שור לא געה". (שמות
רבה, יתרו)

כְּשֶׁמְרָקִים הַנְּבִיאָה
שָׁרָה
עַל הַקָּדוֹשׁ,
מִשָּׁה לֹא גָעַר
אֶהְרֹן לֹא פָרַח
עֲמוּד הָאֵשׁ לֹא שָׁרַף
וְכָל הָעָם גָּאָה גָּאָה:
נְהַשָּׂה
וְנִשְׁמַע.

